

Златка Паскалева

КЪСНИЯТ Л.Н. ТОЛСТОЙ: БЕЛЕЖКИ КЪМ ПРОБЛЕМА ЗА ЛИЧНОСТНАТА ИДЕНТИЧНОСТ¹

В самия край на 70-те и в началото на 80-те години на XIX век граф Лев Николаевич Толстой преживява остра нравствена и цялостно-екзистенциална криза. В резултат от нея той силно променя поведението си, основанията на светогледната си система, мотивацията си за живот въобще. Извършва фундаментална преоценка на редица понятия, до момента залегнали както в мащабното му художествено творчество, така и във философските му възгледи.

В битово-семеен план през този период писателят постепенно скъсва с характерната за него социална среда, отхвърляйки собствения си аристократичен произход като греховен, пагубен и ненужен. Усъмнява се във възможността си да извършва педагогическа дейност, да учи и учителства. Отказва се от правото си на собственост. Задълбочава все повече разрива със собственото си семейство. По същото време граф Толстой се отрича и от делото си на писател, отхвърляйки всички свои текстове, създадени до началото на 80-те години на XIX век. Той спира да ги вижда като ценни в какъвто и да било аспект, определя ги вече като „ненужни” и дори „пошли” и категорично отказва да ги причисли към онова, което след още няколко години сам ще нарече „добро изкуство”.

Нравствено-философските възгледи на писателя също търпят дълбока промяна. В съзнанието му бавно, но сигурно започва да се оформя устойчив (доколкото подобно понятие изобщо е релевантно, когато говорим за Л.Н. Толстой) религиозен мироглед. Той се развива сравнително бързо, и след няколко години усилената „вътрешна работа”, у писателя изкристализира концепцията на религиозно-философската му доктрина, която занапред започва да носи неговото име.

Промяната, настъпила у Толстой в края на 70-те години на XIX век, единодушно бива определяна като *драстична*. Така я възприемат на първо място семейството му и хората, познавали писателя преди прелома, така ще бъде възприемана тя и през следващите десетилетия, когато множество авторитетни автори ще се опитат да хвърлят светлина – добронамерено или не – върху тези последни години от живота и творчеството на писателя и ще търсят тяхното адекватно обяснение.

---

¹ Работата над текста и неговата публикация са осъществени с подкрепата на фонд “Научни изследвания” на СУ “Св. Климент Охридски”.

Всъщност тази драстична промяна представлява и своеобразно възплъщение на безспорно ключовия проблем за късния Толстой, отразен ясно както в конкретното протичане и резултатите от така наречения духовен прелом, така и в цялата философско-теологическа и конкретно-художествена дейност на писателя след кризата – проблемът за личностната идентичност. Лесно е да се види, че този проблем е силно релевантен за Толстой през *целия* му жизнен и творчески път, но по време и след екзистенциалната криза неговата актуалност изведнъж започва да личи особено остро. Самият писател съвършено умишлено и целенасочено го извежда на преден план: отричайки се от едва ли не всички свои личностни характеристики отпреди прелома – аристократичния произход и начин на живот, семейството, обществените институции, писателската роля и авторските произведения, църквата – Толстой определено проблематизира личностната си идентичност. Неговата цел поне формално (на думи) е да ни хилира „предишната“ си идентичност и да изгради „нова“, следвайки определени параметри, които сам е „съчинил“, и на които тази нова личност задължително трябва да отговаря. Разбира се, подобен процес дори за Л. Н. Толстой представлява задача с висша степен на трудност и по тази причина по време и след духовния прелом писателят се самовъвлича в свръхсложен процес на повторно личностно (авто)идентифициране и преизграждане.

Тук с думите на Валери Стефанов ще побързаме да заявим първата и основна трудност пред всяко изследване, обърнало се към въпроса за личностната идентичност: „Проблемите с идентичността се увеличават, доколкото [...] тя предполага в осмислянето ѝ да се въведат не по-малко рефлексивно наситени и смислово обременени понятия като субект, Аз, личност, другост, общество” [Стефанов 2000: 22]. Всеки опит за разсъждение върху идентичността всъщност ни изправя под самия свод на основните философски въпроси, така че в случая се налага известно „прагматично” ограничаване на мисълта, съобразено с целта на настоящото изложение.

Феноменът на личностното самонихилиране на писателя и последвалото автопреизграждане провокира един основен въпрос: какво по-точно от личността Лев Николаевич Толстой *преживява* този процес, кое от нея се запазва? Предишната, „старата” идентичност на писателя по някакъв начин преминава през промяната, видоизменя се драстично, но все пак съхранява част от характеристиките си, от предикатите си, гарантирайки по този начин неразрушимата тъждественост между „допреломния” и „следпреломния” Толстой, позволявайки ни да реферираме към него до и след 70-те години на XIX век като към една и съща личност.

С ясно съзнание за обхвата на поставения въпрос, тук ще се опитаме да предложим само някои допускания в тази посока. Съществуват свидетелства, които могат да насочат мисълта ни към три конкретни предиката, които писателят уверено приема и през чиято призма е силно склонен да вижда себе си преди духовната криза. След прелома Толстой категорично се отрича и от трите, заявявайки, че те са недопустими и невъзможни в „новоизбрания” модус на живеене. Изследователският поглед обаче лесно може да види, че тези думи на писателя не отговарят на истината. Трите персонални характеристики, които ще щрихираме след малко, не само продължават да важат с пълна сила за граф Лев Николаевич след кризата, нещо повече: те продължават да бъдат „гръбнака” на неговата идентичност, продължават да поддържат единството на личността му и да му позволяват да се саморазпознава. Разбира се и в случая, както винаги, когато става дума за Толстой, същинското положение не се изчерпва само с една подобна констатация. След прелома и трите характеристики търпят значителни модификации с цел да се впишат адекватно в новата светогледна доктрина на писателя.

За изходна точка ще се спрем на спомените за граф Лев Толстой, съставени от брат на София Андреевна Степан Андреевич Берс. Авторът отбелязва, визирайки периода преди духовната криза: „Лев Николаевич беше непоправим аристократ и макар че винаги е обичал обикновения народ, много повече обичаше аристокрацията. [...] Когато след неуспехите на младостта си придоби гръмката слава на писател, Лев Николаевич споделяше, че тази слава силно го радва и е голямо щастие за него. По собствените му думи, изпълвало го приятно съзнание за това, че е *писател* и *аристократ*” [цит. по Жданов 2005: 153].

Уверено можем да приемем това твърдение: преди прелома Л. Н. Толстой вижда, идентифицира себе си именно като „писател” и „аристократ”. Аристократичният му произход, възпитание и светоглед преди духовната криза не подлежат на съмнение. Ясното съзнание на Толстой за собствената класа, съобразеното с това поведение, познаването, радостта и вътрешната удовлетвореност от аристократичното Аз личат във всичките му текстове – художествени или не, в начина му на живот, засвидетелствани са в спомените на близките му. Знанието за произхода у Толстой е неразделно свързано и подкрепяно от усещането за силата на писателския талант. Тази „комбинация” развива у Толстой определено съзнание за собствената необикновеност, различност, за надпоставеност спрямо околните. Още през 1852 година той записва в дневника си: „Има в мен нещо, което ме кара да вярвам, че съм роден да не бъда като всички. Но защо става така? Дали поради несъответствие – липса на хармо-

ния между способностите ми или действително с нещо стоя над обикновените хора?” [Толстой 1994: 44]. Отлично обобщение на тази Толстова светогледна нагласа век по-късно прави Томас Ман в своя очерк за Гьоте и Толстой: „И двамата, както Толстой, така и Гьоте, бяха достатъчно реалисти, за да чувстват наивно задоволство от привилегирования си произход и да му придават такова значение, така да се показват проникнати от съзнание за него, че то е трябвало да произвежда особено недуховно впечатление, ако не е било ясно, че те самите са гледали на тази си привилегия като на нещо символично и че това тяхно съзнание някога по детски се е сливало и преплитало с чувството за тяхното по-високо, свръхсоциално, човешко достойнство” [Ман 1978: 103].

По време на духовната криза Толстой зачертава себе си и като писател, и като аристократ, отричайки се категорично от тези свои личностни определения и обявявайки ги за „греховни”. Достатъчно е обаче да се види засвидетелстваното в дневниците на графиня София Андреевна или в спомените на младия Максим Горки, или да се чуят многобройните обвинения във „фарисейство”, които идеологът Толстой получава отвред след духовната криза, за да стане ясно, че светоусещането на аристократа далеч не е напуснало граф Лев Николаевич. Настоящото изложение обаче ще допусне хипотезата, че в синхрон с новите си екзистенциално-философски възгледи след 70-те години на XIX век Толстой опитва да „превие” аристократичната си природа по строго определен начин, да я преформатира, да я претопи в нещо друго. Това друго, разбира се, също не е нито ново за Толстова мисловна парадигма, нито е избрано случайно, а представлява отдавнашен фокус на Толстова художествен и философски интерес, придобил след прелома нова, остра актуалност за писателя – става дума за понятието „човек”. Допускаме, че късният Толстой прави опит да модифицира, да сближи или дори да обяви за тъждествени определенията „аристократ” и „човек”, отнесени към собствената му личност. Ако преди прелома го е изпълвало усещането за надпоставеност над другите, след прелома в разсъжденията на Толстой все по-силно навлиза теорията за *единството на всички хора*: „Онова, което е добро за мен, е добро за всички хора [...]”, „А хората са точно такива, какъвто съм и аз, тоест пъстри, едновременно лоши и добри [...]”, „...един, втори, трети и още, и още, безкрай, все нови, нови, каквито би могъл никога да не срещнеш, да не видиш, а те живеят също такъв егоистичен отделен свой живот, какъвто и ти, изпадаш в ужас, в недоумение какво значи това, защо са толкова много? Какво е отношението ти към тях? Мигар не си ги срещал вече и те са ти чужди? Не може да бъде. *И отговорът е един: ти и те сте едно*” [Толстой 1994: 301,

334-335, курсивът – мой, З.П.]. Онова, което Толстоевите изследователи наричат „опростяване” на писателя след 70-те години на XIX век е по-скоро тип обобщаване, окрупняване, опит на Толстой да се саморазпознае чрез абсолютно универсалното „човек”. Този опит обаче изисква от писателя постигане на стабилна дефиниция на понятието „човек” и той смело се заема да я създаде, тъй като залогът е достатъчно висок – постигане на яснота за собствената личностна идентичност след прелома. Подробностите от този процес, наречен от Томас Ман още през 1923 г. „очовечаване”, са безкрайно интересни, но изискват отделно самостоятелно изследване.

Второто личностно определение отпреди прелома – писател – несъмнено остава валидно за Толстой и след духовната криза: независимо от всички (само)уверения в противното, той не спира да пише до последния си ден, в това число и художествени текстове. Вероятната причина за този факт е, че съзнанието за писателския талант у Толстой и преди, и след 70-те години на XIX век остава тясно обвързано със съзнанието за една мисия, чиято природа *не се изменя* от духовната криза – мисията „да се твори добро на хората”. През 1853 година Толстой записва в дневника си: „...какво друго да правя, освен да пиша? Току-що обмислих положението си [...] в главата ми се избистриха следните мисли: целта на живота ми е известна – да правя добро, което дължа на подвластните си селяни и на съотечествениците си; на първите го дължа, защото ги владеея, на вторите – защото имам талант и ум” [Толстой 1994: 59]. Поразително сходни са разсъжденията на писателя след средата на 80-те години: „Ходих и мислех: колко ужасно е, че забравям, именно забравям главното – че ако не гледам на живота си като на мисия, няма живот, а ад” [Толстой 1994: 288], „Понякога си мисля, че съм загубил способност да изразявам мислите си така, както преди и съм недоволен от сегашния си слаб начин на изразяване. И трябва да сложа край. Нищо. Не съжалявам. И много добре е така, както е. [...] Но ме безпокои съмнение: може би съм длъжен да пиша. Затова именно се опитвам и ще се опитвам да служа с това, тъй като с нищо друго не умея да служа така полезно” [Толстой 1994: 313]. Онова, което отличава Толстоевото писателско съзнание преди прелома от следпреломното е фактът, че след края на 70-те години на XIX век Толстой в значително по-висока степен усеща, че е постигнал (или най-малкото е встъпил в стабилен процес на постигане) на отговор на въпроса *защо* е писател, на въпроса за смисъла на мисията – постигане, гарантиращо ангажираността на късния Толстой с писателската роля. Тази яснота може би е една от вероятните причини, поради които след промяната писателят последователно се заема да раз-

работи своята конкретна естетическа доктрина – *вече* е настъпило времето, когато това може да бъде сторено. Или, както сам Толстой записва в дневника си през 1891 година: „Да, толкова голям смисъл би имало да започна сега и да напиша роман. Първите, предишните ми романи бяха безсъзнателно творчество. След „Ана Каренина” минаха мисля повече от 10 години, разчленивах, разделях, анализирах; сега зная кое как е и мога всичко отново да смеся и да работя с тази смес. Помогни ми, Отче небесни” [Толстой 1994: 317].

При цялата яснота на Толстоевите възгледи след промяната обаче, при многобройните писмени свидетелства за нея, при тълкуванията на причините и резултатите ѝ и общото впечатление за изчерпателност на Толстоевото говорене по въпроса, в крайна сметка върху случилото се с писателя около и след промяната тегне усещане за недоизказаност, недоизясненост, противоречивост на твърденията. Доказателство за това е най-малкото датиращото още от Толстоево време съмнение, че писателят след кризата съзнателно и методично провежда цялостна кампания по собственото си митологизиране, непрекъснато *разигравайки пред околните ролята* на каещия се дворянин. Текстът тук няма толкова да навлиза в защита на противоположното мнение за автентичност на преживяното от Толстой след прелома, колкото ще допусне, че тази неяснота около случилото се в края на 70-те години на XIX век се дължи на присъствието на споменатата вече трета посока на самоидентифициране, която датира отпреди промяната, но остава валидна за писателя и след нея – самоидентифицирането през педагогическия дискурс, самоидентифицирането на Толстой като учител. Преди промяната Толстой приема тази самоидентифицираща характеристика като фундаментална за себе си: „Няма защо да избирам. Изборът отдавна е направен. Литературата – изкуството, педагогиката и семейството” [Толстой 1994: 173]. В „Изповед” вече открито се отрича от нея: „Сега ми става дори смешно като си спомня как се напругах, само и само да се изпълни капризът ми – да уча другите, макар че сам дълбоко в душата си отлично знаех, че аз никога не мога да науча на онова, което е нужно, тъй като и сам не знам какво е нужно”. Въпреки това обаче уверено може да се допусне, че определението „учител” продължава и след кризата да бъде валидно за писателя. Той вече е убеден, че е узнал, че е установил „какво е нужно” и стремежът му да „зарази” максимален брой хора около себе си с постигнатото ново знание за смисъла на живота в доброто не го напуска и за миг – след промяната Толстой не престава пряко да проповядва. Отделна и не толкова явна страна на порива за учителстване след кризата обаче е именно *умишленото поддържане* от самия писател на атмосфера на

обща тайнственост около себе си, необяснимост и / или противоречивост на действията и думите си по ключови въпроси. Тайната е педагогическа процедура – тя е провокация, гарантираща неизменен интерес от страна на обектите на педагогическото въздействие, желание от тяхна страна да „се разровят”, да проумеят, да „потънат” в неясното и да постигнат отговора. А за Толстой това е достатъчно. Основната му цел е да предизвика отделната личност *с всички средства* да си зададе най-опасния от всички въпроси – въпроса за смисъла. След това той сам ще посочи на човека логическите стъпки, водещи до разпознаването и приемането на живота в доброто в Толстоев смисъл – както вече споменахме, писателят е убеден, че „онова, което е добро за него, е добро за всички хора”.

Казаното дотук е само загатване за мащабите на проблема за личностната идентичност при късния Толстой. Следваща стъпка в едно изследване в тази посока трябва да бъде посочването на точките, в които набелязаните три посоки на автоидентификация у писателя се свързват една с друга, както и проследяването на начина, по който Толстой използва създадените след кризата текстове, за да реши идентификационния си проблем или поне да тушира силата на въздействието му до приемливи граници.

ЛИТЕРАТУРА

Толстой 1928-1964 - *Толстой Л.Н.* Полное собрание сочинений. М., 1924-1964.

Толстой 1994 - *Толстой Л.Н.* Дневници. С., 1994.

Ман 1975-1978 - *Ман Т.* Литературна есеистика в 2 тома. С., 1975-1978.

Жданов 2005 - *Жданов В.А.* Любовь в жизни Толстого. М., 2005.

Стефанов 2000 - *Стефанов В.* Участта Вавилон. С., 2000.